

KONGL. MAJ:TS BEFALLNINGSHAFVANDES

uti

Gottlands Län

till

KONGL. MAJ:T

i underdånighet afgifne

F E M Å R S - B E R Ä T T E L S E

för åren 1843, 1844, 1845, 1846 och 1847.

STOCKHOLM, 1850.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

INLEDNING TILL

Kongl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelse för åren ... – Stockholm, 1823-1857.

Täckningsår: 1817/1821-1851/55.

Kungl. Maj:ts överståthållares i Stockholms stad och Kungl. Maj:ts befallningshavandes i Sveriges län till Kungl. Maj:t femårsberättelser. Vissa femårsperioder finns även tabellbilagor.

Berättelserna innehåller följande avdelningar:

- Länets allmänna beskaffenhet
- Innevånare
- Näringar
- Politisk författning
- Städer

Efterföljare:

Bidrag till Sveriges officiella statistik. H, Kungl. Maj:ts befallningshavandes femårsberättelser, jämte Sammandrag för åren ... på Nådigaste befallning utarbetad och utgivet av Statistiska centralbyrån. – Stockholm, 1863-1912. Täckningsår: 1856/60-1901/05 = N.F., [1]-10.

Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes uti Gottlands Län till Kongl. Maj:t i underdånighet afgifne Femårs-Berättelse för åren 1843, 1844, 1845, 1846 och 1847.

Digitaliserad av Statistiska centralbyrån (SCB) 2010.

Vid digitaliseringen har en innehållsförteckning skapats och lags till.

KONGL. MAJ:TS BEFALLNINGSHAFVANDES

uti

Gottlands Län

till

KONGL. MAJ:T

i underdånighet afgifne

F E M Å R S - B E R Ä T T E L S E

för åren 1843, 1844, 1845, 1846 och 1847.

STOCKHOLM, 1850.

P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

INNEHÅLL

Underdånig berättelse

	Sid.
§ 1. Länets allmänna beskaffenhet.....	3.
§ 2. Invånare.....	6.
§ 3. Näringar.....	8.
Jordbruket.....	8.
Boskapsskötseln.....	10.
Skogar.....	12.
Bergsrörelse.....	13.
Fabriker, Bruk och öfriga Näringar.....	14.
Binäringar.....	15.
Handeln.....	18.
§ 4. Politisk Författning.....	18.
Kammarverk.....	18.
Stats-bidrag.....	23.
Politi.....	24.
Wisby.....	28.

Tabellbilaga

Tabell för Landet till Gottlands Läns Femårs-Berättelse för åren 1843-1847

Statistisk Tabell för Wisby Stad, hörande till den år 1848 afgifna Femårsberättelse för Gottlands Län

Underdånig Berättelse om tillståndet i statistiskt och ekonomiskt
hänseende inom Gottlands län åren 1843, 1844, 1845,
1846 och 1847.

§ 1.

Länets allmänna beskaffenhet.

Ön Gottland med omgifvande mindre holmar, och Fårön, belägne nära i mitten af Östersjön, emellan 56°54'40" och 57°59'5" Latitud samt emellan 36°16'30" och 37°33'30" Longitud utgöra omkring 24 kvadratmil. Gottska Sandön, belägen 5½ geografiska eller sjömil norr om Fårön, tillhör äfven Gottlands Län.

Afstånden ifrån Gottland, till omgifvande fasta land, beräknade i vanliga sjömil, eller 15 på graden, äro som följer:

Emellan Klintehamn och Böda på Öland	9½.
» Cronvall och Stora Carlsö ¾ mil och derifrån till Engern på Öland 6½ inalles	7¾.
» Hallshuk vid Kappelshamn och Landsorts fyr	14.
» Wisby och Westervik	14.
» Östergarnsholm och Vindau i Curland	20.
» Samma holme och närmaste strand af Curland vid Bakhofven .	18¾.
» Hoburgen och Reserhooft norr om Danzig	31¼.

Gottland åtnjuter ett tempererad klimat, är dock underkastadt det alldeles egna förhållande, att under stränga vintrar, på en tid af ända till fem månader, kunna vara afskiljdt ifrån all kommunikation med fasta landet, en följd af öns aflägsenhet derifrån och den under sådana vintrar blifvande myckna driftis, som nästan uppfyller Östersjön.

Utom hvad historieskrifvare anföra, såsom inträffadt i en långt aflägsen forntid, är det utan exempel att isen så sammanfrusit att någon på den kunnat färdas här emellan och fasta landet utan att behöfva stycketals begagna båt.

Under de sednaste fem åren har kommunikationen med fasta landet varit temligen jemn. Endast vintern emellan 1844 och 1845 var den afbruten från medlet af Februari till medlet af April.

Enligt geologernas mening består Gottlands grund af sandstensberg öfverdragne med en kalkstensmassa af olika höjd; kalkhällen är på de flesta ställen betäckt af djupare eller grundare jord af omväxlande beskaffenhet, men i allmänhet kalkblandad; endast på sydligaste delen af ön kommer sandstenen i dagen.

Öns stränder, synnerligast på vestra sidan, äro i allmänhet höga, i de bugter stränderna bilda med utanför varande grund, äro goda hamnar för mindre fartyg; största delen af dessa hamnar finnas på östra sidan af ön, der äfven 2:ne hamnar för större fartyg finnas, nämligen Slitö och Färösund, samt en god redd utanför Rohnehamn. Landet är i allmänhet slätt; största landthöjden följer i norra delen nära vestra kusten, men drager sig mera midt i landet i medlersta och södra delen af ön. Mindre åsar finnas äfven, hvilka i förening med fördjupningar i marken, åstadkomma en mängd träsk och myrer, flera af betydlig vidd. Åtskilda kalkstensberg finnas på flera ställen, ehuru icke af betydlig höjd; de märkligaste deribland äro: Thorsborgens och Grogarnsbergen på östra sidan, Hoborgen på öns sydligaste udde, Klinteberget nära hamnen af samma namn, samt några kullar i Linde socken uti midten af Landets södra del. Jordmånen består, närmast stränderna, mest af kalkstensklapper och sand, endast på få ställen af lera; i medlersta delen af ön finnes deremot djup lera och mylla. Vattendragen bestå endast af ofvannämnde träsk och myrer, upptagande en vidd af öfver 50,000 tunnland; de derifrån till hafvet löpande bäckar och åar uttorka nästan allesammans under sommaren, likasom myrerna, hvilka då blifva så torra, att fodret å dem, de flesta år, med lätthet kan afbergas. Ler och mylljorden är ganska bördig, äfven kalkstensklappern under år med ymnig nederbörd, men endast för Råg-sådet, hvilket ock nästan uteslutande på denna jordmån begagnas; säden blifver der fri från ogräs, och mjölet af en ovanlig hvithet, hvarföre detsamma med begärlighet uppköpes.

Sedan flera år tillbaka har man på fasta landet till utsäde uppköpt sådan råg, som vanligen benämnes strandråg, emedan de stora kalkstensklapperåkrarne äro vid stränderna belägne, och funnit sig dermed ganska belåten; halmen å densamma, likasom å all verklig Gottlands-råg, är lägre, än den å fasta landets, men axen deremot större och rikare. Under torra somrar, lider växtligheten på Gottland, genom jordens starka uppblandning af kalk, som insuger och länge bibehåller värmen, mera än i andra provinser, som icke hafva kalkgrund; man är derföre här på landet nödsakad, för att skaffa skugga åt gräsväxten, att låta ängarne vara beväxta med skog.

Uti Hoburgs Ting, det sydligaste af ön, eller der sandstenen kommer i dagen, och hvarest råg-sädet hufvudsakligast, och nära uteslutande af annat begagnas, lider växten mindre af torka, emedan sandstenen bibehåller fuktighet och kyla; missväxt inträffar der oftast under mycket regniga somrar, då god skörd erhålles på öfriga delar af ön. Flera arter af marmor och mergelskiffer förekomma. Sandsten, tjenlig till slipstenar m. m. finnes till öfverflöd i Hoburgs Ting. Ingen malmart är hittills upptäckt, och med afseende å bergens natur, troligen ej heller till finnandes. Det bör dock anmärkas, såsom en besynnerlighet, att här finnas 2:ne källor, med stark mineralsmak och hvaraf den ena, belägen i Hoburgs Ting och Hamra socken, begagnas såsom hälsobrunn. Skog är ännu i temlig myckenhet, utom i södra delen af ön. Stora trakter gifvas, som endast för skogsväxt äro tjenliga, emedan jordlagret är allt för tunt på kalkhällen, för att gifva växtlighet åt säd och gräs. Landet är i det hela ett slätt land, som egentligen endast är kuperadt af träsk, myrer och skog. Flygsand finnes lyckligtvis endast på 2:ne ställen inom Länet, nämligen på Fårön, der fältet är omslutet af skog, men sandbergen likväl på sydvästra sidan lika höga med trädtopparne, samt på Sandön.

Gottska Sandön utgör omkring $\frac{1}{2}$ kvadratmil, med 6,000 tunnland skog och nära 400 tunnland i åker, äng och beteshagar, allt af högst mager beskaffenhet. På alltför få ställen finnes gräsväxt, men ljung och rehnmossa växa ymnigt på ön, hvarföre ock fordom rehnar der underhållits. Flygsanden har längs stränderna formerat kullar och äfven på en del ställen inträngt i skogen, utan hvilken ön snart skulle förvandlas uti en sandhed. Det är att befara, att så skall inträffa, sedan ön för skogstillgångens skull blifvit inköpt af personer på fasta landet, om de upphöra att bibehålla den försigtighet vid hygget, som de hitintills iakttagit.

Af de i sednaste berättelsen omnämnde myrodlingar, hafva de af Akebäcks och Burge myrer fortgått till odlarnes belåtenhet. På den sistnämnde torde dock sädesodlingen hafva drifvits något för långt, hvilket väl kommer att upphöra, när erfarenheten ådagalagt att åtminstone till en början, innan marken hinner väl stadga sig och bättre motstå verkningarne af frost, foderväxter egentligen böra blifva föremål för odlingen. Ägarne af Wängemyr hafva icke begagnat det dem beviljade statslån, utan i anseende till uppstådd oenighet vid verkställigheten låtit odlingsfrågan förfalla. Deremot har bildat sig ett bolag för Gottländska myrernas odling, med de hufvudsakligaste delägarne i Stockholm, hvilket bolag inköpt hemman med andelar i Elingheims och Marbebo myrer, samt derjemte betydliga andelar af förstnämnde myr, samt af

Rohne och Åkerlösa myrer, samt efter erhållne låne-understöd för utdikningen af Elingheims och Martebo-myrer, upptagit afloppskanalen för Elingheims myr och påbörjat den för Martebo. Hos delägarne i Martebo myr, af Allmogen, visar sig ingen benägenhet för odlingsföretaget, troligtvis af fruktan att förlora det foder, som hittills af myren bergats. De af allmogen som hafva del i Elingheims myr, hafva dels sålt sina lotter dels öfverlemnadt hälften deraf för utdikningskostnaden, i afsigt att sjelfva odla den öfriga hälften. Utan anspråk å lån, hafva delägarne i Linge-myr, mest bestående af allmoge, densamma utdikad och påbörjat odlingen.

§ 2.

Invånare.

Enligt sista Femårsberättelsen och 1842 års mantalsskrifning utgjorde antalet af Länets invånare, sistnämnde år:

Mankön	19,329.
Qvinkön	21,409.

Tillsammans 40,738.

Nu uppgår folkmängden, enligt 1847 års mantals-skrifning till 42,376 personer, hvaraf i Wisby finnas	4,292.
i Norra Fögderiet	17,923.
i Södra Fögderiet	20,161.

Tillsammans 42,376.

Af denna Länets folkmängd äro mankön 20,027 och qvinkön 22,349.

Mantals-skrifne: Mankön	10,551.
Qvinkön	12,233.
Mantalsfrie af Mankön	2,157.
Qvinkön	2,862.
Minderårige af Mankön	7,319.
Qvinkön	7,254.

Efter stiftets upprättade Qvinqvinnu-tabell för år 1845 utgjorde hela folkmängden:

	Mankön.	Qvinkön.	Summa.
Wisby Stad	1,960	2,482	4,442.
Medel Tredingen	6,431	6,809	13,240.
Södra d:o	6,584	6,867	13,451.
Norra d:o	5,793	6,313	12,106.
Summa	20,768	22,471	43,239.

Folkmängdens förökande under de sednare fem åren med 1,638 personer, härflyter så väl ifrån nya hushåll, uppkomna genom hemmansklyfning och af-söndring af jord, som i naturlig följd deraf, jemväl på de oklufna gårdarne, att de föddas antal nästan alltid öfverstiger de dödas. Man har icke heller denna gång den tillfredsställelse att kunna anmäla denna folkökning såsom ett resultat af under tiden uppkomne nya näringsgrenar eller betydande utvidgning af de äldre.

Beträffande folkets bildning och sedlighet får anföras, att Allmogen i allmänhet har större hyfsning i uppförandet och mera belevnhet i umgänget, än i de flesta andra provinser; slagsmål bland dem äro sällsynta, och ehuruväl här finnas de, som stundom öfverlasta sig med starka drycker, sker det icke allmänligen uti samqväm. Folket är ganska ömtåligt för förolämpningar, vare sig i gester eller ord; rättegångar derom uppstå ofta. Lagens välde hyllas af alla, men ock äro många benägna för rättegångar. Gottlänningen älskar väl-lefnad och en viss bekvämlighet, men när så behöfves, är han färdig till ansträngningar och inskränker sig till det nödtorftiga utan jemmerlåt.

Bruket bland Allmogen, innan åldern deraf gör behof, att till sina barn upplåta husbondeväldet öfver fastigheten, och oftast äfven äganderätten dertill emot visst betingadt lefnadsunderhåll i natura-persedlar, som här kallas devisions, fortfar oförminskadt, ehuru erfarenheten visar att tätta miss-sämjor och olyckliga tilldragelser derigenom uppstå.

Oaktadt den anförda böjelsen för väl-lefnad och bekvämlighet, är folket i allmänhet oförskräckt i favor, och hårdigt i köld och oväder på sjön; färskinnspelsar, så allmänna i Rikets öfriga provinser, brukas här icke. Gottlänningen har i allmänhet mycken lätthet att fatta och dess mekaniska fintlighet visar sig synnerligast vid inrättningar, som lätta arbetet.

Den bland Allmogen härstädes rådande jemna välmågan har betydligt förminskats af de åren 1845 och 1846 inträffade missväxter. I stället för den eljest vanliga betydliga exporten af spannmål, måste sådan berörde år införskrifvas, och de då rådande höga priserna derå gjorde nöden så mycket större. Nädigst beviljade undsättningslån, till belopp af 50,000 R:dr för 1845 och 36,666 $\frac{2}{3}$ R:dr för 1846, jemte erhållne sammanskotter från bättre lottade orter, till en summa af 6,408 $\frac{1}{2}$ R:dr, gjorde det dock möjligt för den hemmansbrukande allmogen att draga sig fram och äfven understödja de icke jordägande, utan att något betydligare antal måste gå ifrån sina hemmansdelar. Förlidet års gysamma skörd och fördelaktiga priser på spannmålen, hafva dock redan betydligt bidragit att återställa den fordnä välmågan.

Lagsökningarnes antal under dessa fem år hafva varit:

År 1843	2,352.
» 1844	4,269.
» 1845	4,472.
» 1846	4,228.
» 1847	4,346.

§ 3.

Näringar.

Jordbruket är i allmänhet inrättadt i treskifte, dock på en del gårdar och vid staden för potatesodlingen i fyrskifte. Fullständigt cirkulationsbruk är ingenstädes, utom af tvänne jordägare utaf en del af Wisby stads jord, infördt. Höstsåden utgör den vida betydligare delen och består mest af råg, samt hvete, hvilket säde synes vara i tilltagande; vårsåden åter, mest af korn och något blandsäd, litet ärter och lins, men icke allmänneligt hafra; potates odlas deremot ganska betydligt. På sämre jordmån nyttjas tvesäde, eller rättare sagdt, åkern är lagd i tveskifte, hvilket ock alltid är förhållandet med de af kalkstensklapper bestående åkrarne, der endast råg trifves. Till gödning på dessa strandåkrar, begagnas med mycken fördel sjötång, här kalladt släke; denförutan skulle dessa åkrar vara af föga värde, och många socknar, som nu årligen aflåta mycken spannmål, skulle då sakna brödföda.

I afseende på sädens ansning klaga köpare icke utan skäl, att dervid hafves för ringa omsorg till dess befriaude från svingel, tranärter och åkerlök. Ehuru vindmachiner de sednare åren börjat af allmogen begagnas, är dock ännu icke deras bruk så allmänt, att det hunnit visa särdeles inflytande på den utskeppade sädens renhet; fullständig rättelse häruti torde icke vinnas förr, än viss vigt å sädestunnan blifver bestämd, och hvad den väger derutöfver särskildt blifver betaldt. Väl rengjord Gottlands råg och korn äro till vigt och öfrig beskaffenhet fullt jemngoda med de bästa slagen deraf i andra provinser.

Utom vid Wisby stad, som äger betydlig jord och hvarest idkas ett stort och väl vårdadt jordbruk, samt af en mindre del jordbrukare på landet, är föga ansträngning gjord till gödningsämnenas förökande, medelst så kallade komposter.

Bränvinstillverkningen har i följd af de inträffade missväxterna betydligt minskats och någon särdeles export af bränvin har icke ägt rum.

Odlingen

Odlingen af lin och hampa är ganska inskränkt, och på långt när icke svarande mot länets behof. De ofta nog inträffade strandningar af fartyg, lastade med dessa artiklar, hvilka till lindriga priser på auktioner blifva försålde, torde i sin mån hafva bidragit till att minska hägen för denna odling.

Humlan, som här växer, är af utmärkt god beskaffenhet, och torde afkastningen, då årsväxten deraf är ymnig, vara tillräcklig för landets behof.

Plantering af fruktträd och odling af trädgårdsväxter, har icke under de sednare åren tilltagit; dock är att anmärka, att få hemmansdelar och bebyggda lägenheter finnas, som icke äga en liten trädgård med grönsaker, bärbuskar och några fruktträd; med mångfaldiga blommor är hvarje trädgårdstappa prydd. Senap odlas tillräckligt för behofvet, och torde vara den bästa som i Sverige växer. I Wisby äfvensom på några ställen på landet, finnas valnöt-träd, som under varma somrar gifva ymnig frukt, deraf en del afsättes på Stockholm.

Mullbärsträd finnas äfven i Wisby och bära ymnigt, men bären mogna i mängd endast under varma och torra somrar; af mycket regn mögla de på träden. Sällskapet för silkesodlingens befrämjande bemödanden att här införa hvita mullbärsträdet, hafva med mycken verksamhet fortgått. Utom den förut anlagde plantagen utanför staden, har ytterligare inköpts en för planteringar väl belägen åker inom stadens murar, af $1\frac{1}{2}$ tunnland, å hvilken flere tusende plantor blifvit utsatte. Silkesodlingen har fortgått så, att under de sednaste fem åren härifrån levererats 89 $\%$ silkeshylsor eller coonger, och 6 $\%$ 19 lod haspladt silke.

I goda år lemna spannmålsproduktionen betydligt öfverskott utöfver länets behof, så att årliga utskeppningen kan beräknas till 20,000 tunnor. Åren 1845 och 1846 måste deremot, i anseende till missväxten, införas ett öfverskjutande belopp.

Sädesodlingen fortgår i tilltagande. De flesta nyodlingar bestå dock af hagmark, som upptages till åker; någon viss trakt af ön kan icke särskildt utmärkas framför andra i odlingsföretag. Odlingen verkställes i allmänhet genom rothuggning der träd finnas, och plöjning af lindor; på sednare åren har dock å ett och annat ställe härvid begagnats hackning och bränning; det är att befara att detta odlings sätt, som *hastigare* än något annat förskaffar ersättning för odlingskostnaden, mer och mer kommer att sprida sig och blifva jemväl begagnadt å mark med tunnare lager af svartmylla, och således vålla betydlig skada för framtiden. Under loppet af dessa fem år hafva förbättrade

åkerredskap, förnämligast plogar af Engelsk modell, till temligen betydligt antal blifvit införda; de tillverkas numera jemväl här på ön, likasom billharvarne och flera andra nyare åkerbruksredskap, af en f. d. frilärning vid Degebergs landbruks-institut. Allmogens uppmärksamhet på fördelen af en ändamålsenlig plöjning af åkerjorden, har blifvit fästad och underhållen genom de, sedan några år tillbaka af länets Hushållnings-sällskap införda och årligen fortgående täflingsplöjningarne, under sommarmarknaden vid Wisby. Sedan Rikets Ständer anslagit 1,000 R:dr banko årligen, för en lägre landbruksskola i länet, har en sådan blifvit inrättad å Stenstugu gård i Endre och för lidet års höst öppnad. Sex frielever af allmogens barn äro dervid antagne, och är det att hoppas, att utom fördelen af undervisnings meddelande i ett rationellt åkerbruk, äfven exemplet af ett sådant skall verka till jordbrukets förbättring. Åtskilliga här begagnade åkerbruksredskap äro egna för denna provins och särdeles väl afpassade för härvarande lokal. Bland dem äro att märka: lian, eller som den här kallas, sigden, som är nästan rak, omkring 5½ qvarter lång och mellan 3 och 4 tum bred; den är fästad i en sådan ställning vid ett långt skaft, att den följer tätt vid marken, hvarigenom vid slåttern intet går förloradt af den på de flesta ställen korta men kraftiga gräsväxten; skördemannen går under arbetet alldeles rak; utom fördelen af breda slag, vinnes äfven med dessa lior, en här högst behöflig lätthet vid höslåttern, att åtkomma gräset mellan träd och buskar; säden aftages äfven med samma lior, hvarvid dock, då den är väl mogen, som i allmänhet här är fallet innan skörden påbörjas, mycken kornspillning uppkommer.

På räfsan har kammen en lutande ställning inåt, hvarigenom noggrant kan uppfångas hvarje strå.

Bland mekaniska inrättningar till besparande af arbetskraft, äro förnämligast att anmärka: Tröskverken, här så allmänna att få fjerdedels hemnan sakna dem. Bland allmogen finnas flere skicklige tröskverksbyggare, som ofta afresa till andra provinser, synnerligast Skåne, att der bygga dessa verk; äfven från Tyskland hafva beställningar af tröskverk här blifvit gjorda.

Boskapskötsel är icke högt uppdrifven, härflytande förnämligast deraf, att, ehuru sädesproduktionen är i tilltagande, så fortgår likväl icke ängsodlingen i motsvarande förhållande. Det är dock att hoppas att när i en framtid odlingen af landets stora myrer kommer i gång och derigenom en betydligt ökad fodertillgång vinnes, skola då, om icke förr, hemmansbrukarne komma att vinnlägga sig, icke blott om boskapsafvelns förökande utan jemväl om dess förbättrande. Jordmänen, såsom redan är nämndt, är på de flesta ställen

icke heller för hög gräsväxt särdeles gynnsam. Några större jordbrukare hafva dock med temlig framgång på djupare jord fortsatt och ökat odlingen af foderväxter, men hittills har det icke i någon betydlig mån verkat till efterföljd bland allmogen.

Få hemman hafva större antal hornboskap än hvad det deraf oundgängliga behovet fordrar. För omkring 60 år tillbaka begagnades af allmogen ensamt hästar till åkerskötsel; Smälänningarne hafva här infört bruket af oxar, hvilka nu öfver allt, jemte hästarne, i landtbruket användas, utom på Färön, som nästan endast har klapperstens åkrar.

Boskapsracen är icke särdeles stor ej heller af synnerligt god beskaffenhet, utom hos någre större jordbrukare. Årligen införas lefvande kreatur, dock mest till slagt, från Öland och Småland; viktualier, icke obetydlig kvantitet, införskrifvas äfven årligen.

Betesmarkerna äro af god beskaffenhet, genom det kraftfulla fast korta gräset, men under torra somrar alltför magra för de större kreaturen. Stallfodring hela året om brukas af ingen, tvertom ser man redan i början af Maj mängden af allmogen utdrifva kreaturen på bete. Någon allmän håg till kreatursracernas förbättrande märkes icke, ej eller finnas några allmänna anstalter dertill; några få landtbrukare förskaffa sig likväl kreatur af bättre slag. Hästarne af öns race äro härdige, men särdeles i södra delen af ön små och svaga. Den ringa fodertillgången derstädes är orsaken härtill, likasom att bonden, ehuru god tillgång på säd han än kan hafva, aldrig består korn eller hafra åt sina hästar. Täljan bland allmogen, såsom i andra orter, uti att hafva vackra hästar, fömärkes föga. Hågen för det allmänt idkade, men föga lönande fisket, gör båten lika kär som åkdonet, och föranleder troligen till mindre kärlek för hästen. De förut på Roma kungsgård underhållna kronobingstar hafva dock bidragit att till flere enskilde sprida bättre race. Vid Furubjers gård i Tingstäde stationerades år 1844 en hingst från Ottenby, hvilken der ännu är qvar, och äfven på Roma kungsgård har tidtals hållits hingst. För öfrigt inkomma nästan årligen från Öland hästar af god beskaffenhet, och från Mecklenburg samt andra Tyska orter vagnshästar åt förmögnare personer. I några få socknar på landet finnas ännu så kallade skogshästar, hvilka hela året igenom gå ute, och vanligen endast vid stark köld infinna sig vid gårdarne; de fasttagas ej förr än de skola säljas eller tämjas. Dessa hästar äro små men ganska härdiga. Emellertid som inhägnandet af utmarken fortgår, så kommer snart denna hästafvel att upphöra.

Gottländska får-racen är af ypperlig beskaffenhet till slägt, synnerligast de får, hvilka hela året igenom söka sin föda ute; man påstår att köttet deraf erhåller någon smak af vildt; men deras ull är grof och ojemn, och således otjenlig till klädesfabrikerna. Utom på Carlsöarne, äro dessa får ganska små. Endast vid ytterligt sträng köld och djup snö, uppsöka utegångs-fären de foderhus, som på betesmarkerna för dem äro beredde. Detta sätt att föda fåren brukas dock endast uti öns södra socknar samt på Färön; i den öfriga delen af landet är fårslaget af vanlig storlek med grof ull af jemn beskaffenhet.

Krono-schäferiet på Wisborgs kungsladugård har nu uppgått till 43 djur af äkta Soutdowns race.

Af de öfrige 2:ne schäferierne har det ena, som befanns på Hallfrede gård i Follingbo socken, af egaren till gården blifvit uppsagdt, och fåren, enligt vederbörligt förordnande, förflyttade till en egendom i Calmar län. Det andra schäferiet vårdas utmärkt väl vid det nyligen inrättade landtbruksinstitutet på Stenstuge gård i Endre socken. De vinterfödda fårens antal der är 23, och har försäljningen af får af äkta race vid årligen hållne auktioner fortgått, dock icke till höga priser. Allmogen på Gottland har ännu icke blifvit rätt benägen för denna får-race; den anförer såsom skäl härtill, att Soutdowns-fären växa långsammare än de Gottländska, hvilka de förmena äro lika ullrika med Soutdowns-fären, ehuru ullen ej är af så god beskaffenhet.

Skogar. Tillgången deraf är ännu, utom på sydligaste delen af ön, icke allenast tillräcklig för landets behof, utan deras afkastning utgör äfven landets förnämsta export. Egentlig ordning vid hygget eller omtänksam vård dermed iakttages ännu icke, och den de sednare åren började skeppningen af Sleepers, som gått till öfverdrift, hotar att snart medtaga det som brädsågning och annan utskeppning lemnat öfrigt. Största delen af skogarne består af furu, dess växtlighet och mognad äro, genom den starkt drifvande kalkjorden, hastigare än i rikets andra provinser, samt träden fasta och goda. Som bevis derpå må anföras, att i Holstein, som förses med trävaror, så väl från Finland som från flere Svenska provinser, de Gottländska bräderna företrädesvis begagnas till plank- och taktäckning. På ek och flere andra ädla löfträd är betydlig tillgång; dock skall eken till skeppsvirke icke vara så god som den i Tyskland. Virket af de andra löfträden är än mindre pålitligt, af ofta i det förekommande röta, troligen härflytande utaf afhuggne qvistar vid den starka löfning dessa träd undergå. Att tillgången af ek årligen minskas, är emellertid uppenbart. Försäljning af ek till skeppsvirke och tunn-

stäfver, har blifvit en inkomstkälla för allmogen, sedan den fått tillösa sig skogen, men denna källa begagnas så flitigt att den för de fleste inom kort torde vara uttorkad.

De af Hushållnings-sällskapet utfäste, i sednaste Berättelsen omnämnde premier för skogssådd och uppförande af stenmurar och jordvallar till stängsel samt föranstaltade försök med sågens användande i stället för yxa vid träds fällning och aptering till ved, hafva icke medfört några resultat, och plantering af *Larix* och Svartpoppel har ännu icke sträckt sig utom af Hushållnings-sällskapet begagnade fält.

Sedan sista Berättelsen har ekskog inlösts på 163 hemmansdelar för en summa af 1,232 R:dr 22 sk. 8 r:st.

Att skogstillgångarne småningom minskas är ögonskenligt; orsakerna härtill äro, utom hvad redan omnämnts, äfven den tilltagande folkmängdens större behof af bränsle, och verkställda odlingar i skogarne, allmogens behof af kontant i skogstrakterna, kalkbruken och bränvinsbrännerierne, samt i sin mån det sig förökande behofvet af gärdslösa för den alljemt tilltagande inhägnaden af utmarken, likasom i följd af hemmansklyfning och jordafsöndring af hvarje jordlots enskilda område.

Gärdesgårdarne på Gottland, redan af Linné berömda uti dess från trycket utgifna beskrifning öfver sin resa till Öland och Gottland, hafva, ehuru skogsödande, genom deras hyggnadssätt stora företräden framför dem, som vanligen brukas på fasta landet, med afseende på styrka och varaktighet; stenmurar i stället för gärdesgårdar användas allmänneligast endast i det skoglösa Hoburgs Ting. Äfven på Wisby stads vidlyftiga ägor, der stenbrott äro nära till hands, får man icke se annat än vanliga gärdesgårdar, ehuru numera nästan all gärdslösa måste inköpas. Skogsbesparing befrämjas på ön, egentligen ännu icke af annat än stenhusbyggnader, hvilka uppföras af kalksten, så väl till bonings- som uthus, samt derigenom att allmogen börjar begagna kalkugnar i stället för de förut allestädes brukade spisarne utan spjell, i hvilka en ständig eld underhålles vintern om, äfvensom auläggning af tegelbruk på ön bidragit att de skogsödande brädtaken nu mera börja utbytas mot tegeltak. Någon veterlig tillgång på brännrotf finnes icke på ön.

Bergsrörelse. Den enda rörelse, som kan hitföras, är kalktillverkningen, hvilken förut drifvits med 39 privilegierade kalkugnar, samt af allmogen till husbehof vid så kallade kalkmilor, men genom Eders Maj:ts nådiga Bref af den 14 Juli 1845 lemnats fri för jordägare, som dertill har materialier, från 1847 års början. Inskränkt afsättning gör att tillverkningen icke derigenom

ökats, och endast tre (3) nya kalkugnar hafva blifvit anmälde, troligen mest beräknade för behofver inom orten.

Den i Wisby stad privilegierade kalkugnen, hvartill 271½ kastar kronans ränteved äro anslagne, att in natura levereras, bär ännu namn af kronugnen, ehuru den, med ofvannämnde rättighet till ränteved, till privata blifvit såld, sedan der förut för kronans räkning till kalk blifvit förbränd all den huggna sten, hvaraf Wisborgs slott var bygd.

Kalkbränningen vid samtliga kalkugnarne sysselsätter 82 derfor mantalskrifne personer, men vid de flesta finnas ej särskilda kalkugns-karlar anställda, utan verkställes insättningen i ugnen och bränningen dels af tjenstehjon, och till stor del af närboende allmoge på beting.

Beloppet af utskeppad kalk under loppet af de sednaste fem åren kan icke här uppgifvas, enär sammandragen öfver utskeppningen icke uppgöres af tullkammaren i Wisby, och således härstädes icke stått att erhålla.

Fabriker, Bruk och öfriga Näringar. Vattensågarne's antal utgjorde vid sista Berättelsens afgifvande . . . . . 212.
och mjölqvarnarnes . . . . . 578.

Vid 1847 års slut uppgick antalet
af sågar, till . . . . . 210.
af mjölqvarnar, till . . . . . 613.

Flera husbehofs-sågqvarnar hafva tillkommit, men då, enligt 1828 och 1835 årens författningar, husbehofs såg- och mjölqvarnar, som numera anläggas, endast behöfva hos Konungens Befallningshafvande till annotation i Landskontoret anmälas, möter svårighet att, om anmälan underlåtes, kontrollera anläggningen.

Hästqvarnar i förening med tröskverken hafva till betydligt antal blifvit inrättade.

Pappersbruket vid Lummélund, som äger en förmånlig lokal i afseende på vattentillgång med öfverfall, har i produktens fullkomnande icke fortskridit. Vid bruket sysselsättas nu 5 arbetare.

Antalet af valkar till vadmalsberedning har icke blifvit ökad; arbetet vid dem verkställes såsom vid qvarnar och sågar af allmogens sjelf, som vill hafva arbetet uträttadt. Med den i närheten af Wisby uppförda stora stenbyggnad, i hufvudsakligt syfte att der inrätta en god valk, har det blott till en del lyckats, i och för den knappa vattentillgången.

Det å Ekholmen i Weskinde socken anlagde tegelbruk fortgår och har tillverkningen dervid förlidet år uppgått till 73,000 taktegel och 32,000 murtegel.

Vid Klintehamn är ett privilegieradt skeppsbyggeri, hvarvid åtta arbetare äro skattskrifna; byggnadsarbetet derstädes under förlidet år uppskattades till 2,500 R:dr banko. Vid öfriga landthamnar låta der etablerade handlande så väl bygga som reparera sina fartyg.

I södra häradet, men nära invid staden finnes ett oljeslageri och ett såpsjuderi, vid hvilka dock under sednare åren ingen tillverkning egt rum.

Binäringar. I första rummet af dessa står fisket, som idkas ständigt vid Wisby stad och landthamnarne samt å några få andra ställen af kusten, då väderleken det medgifver; derförutan på särskilda tider i betydlig mån på längre från stranden belägna grund, från fiskelägen, der allmogen har fiskboddar uppbyggda; äfvenledes uti de i myrerne befintlige träsk. Vid fisklägena, synnerligen i södra delen af ön, aflåtes fisk, mindre mot kontant betalning än i utbyte mot andra varor; ofta nog sker tillbytet af fisk, endast mot traktering med öl, brännvin, kaffe, hvetebrödsbakor m. m.; några oordningar dervid äro dock högst sällsynta. Vid fisklägena äro valde och af Eders Kongl. Majts Befallningshafvande med konstitutorialer försedda hamurätter, som vidmakthålla ordning och skick enligt Hamnordningen och särskildt fastställda öfverenskommelser.

Fiskarterna som hufvudsakligast fångas i hafvet äro: strömming, torsk, flundror och id. Fångsten deraf är vanligen ganska betydlig. Dock införas till landtmannens behof, hos hvilken salt fisk är en daglig rätt, flera tusende tunnor årligen, förnämligast sill, utom hvad för staden särskildt erfordras. De sednare åren har strömmingsfisket varit ovanligt ringa, och förlidet år infördes öfver tiotusen tunnor sill och strömming. Af Hushållnings-sällskapet är gjord underdånig hemställan om anslag till försöks anställande med strömmingsfiske på djupet, hvarom Eders Majts nådiga beslut afvaktas.

Införseln af sill sker för det mesta af Norrska fartyg om våren. Allmogen föredrager i allmänhet strömming framför sill; också är den strömming, som fångas vid öns kuster, af särdeles god beskaffenhet. Fjällfisk fångas äfven icke obetydligt i hafvet, synnerligen på östra kusten, och införas under lindrigare vintrar och om våren, lefvande i vattenkär, till afsalu i Wisby.

Vadmal tillverkas icke allenast till provinsens behof, utan äfven till afsalu, till ett ungefärligt belopp af 13,000 alnar; den oppköpes ovalkad och

utföres till största delen af gårdfarihandlande, äfvensom något ull, deremot desse handlande ofta i utbyte återgifva Gottländskt vadmal efter undergången beredning och färgning; men deras afsalu i öfrigt består allt fortfarande hufvudsakligen uti det myckna annat kram de medföra, för hvilket betalande lagsökningar ofta äga rum.

Linne- och hampväfnader tillverkas på långt när icke till provinsens behof.

Jagt af skjälar, egentligen på nordligaste kusten af Fårån och södra udden af Näs socken, är icke obetydlig, och lemnar årlig export af skjälspäck och hudar, till ett värde af närmare 3,000 R:dr.

Jagt af sjöfogel idkas uti myrerna och vid de flesta stränder, förmånligast vid utanför belägna holmar, men det gamla skadliga bruket af äggning, eller äggens borttagande, har icke kunnat utrotas, helst sådant, fast sparsamt, i jagtstadgan är tillåtet. Den öfriga jagten idkas mest såsom nöje, men i afseende på fogel kunde jagten blifva en binäring för allmogen, om espriten att dermed förnuftslenligt förfara står att införa. Genom mera återhållsamhet med skyttet under förbuden tid af året, samt genom räfvens betydliga förminskning, tillvägabragt genom de premier som härföre utgå, så väl ifrån den allmänna jagtkassan, bildad af bidrag från socknarne, som ifrån Gottlands skarpskytte- och jägare-gilles enskilda kassa, har under de sednare åren nyttigt villebråd blifvit betydligt förökadt på ön.

Tjåru-tillverkningen är oaktadt den minskade skogstillgången ännu i det närmaste tillräcklig för allmogens behof.

Salpeter-tillverkningen, som här borde med lätthet kunna drifvas och utgöra en lönande binäring, har de sednare åren mer och mer aftynat och icke ens kunnat upphjelpas genom de åren 1845 och 1846 inträffade missväxter, som bort vända hågen åt binäringar.

Af salpeter äro endast år 1843 20 *L* till kronan lemnade.

Forlön tillflyter allmogen förnämligast genom kalkbruken, så väl för sten till ugnarne som kalk ifrån en del af dem till lastage-platserne, äfvensom för foror med varor ifrån de ofta inträffande strandningarne, synnerligast uti länets sydligaste distrikt och på Fårön, å hvilka ställen härflytande inkomster från dessa inträffande olyckshändelser utgöra en betydlig binäring.

Allmogens vinterslöjder bestå, för karlarne, förnämligast i skogshygge och träarbeten, bland de sednare utgör förfärdigandet af tunnor till den osläckta kalken en betydlig del i vissa socknar; äfven förfärdigas af några få, temligen

väl

väl arbetade möbler och andra snickare-arbeten; forslingen af skogseffekter, upptager dock mesta tiden. Qvinfolken sysselsätta sig med ullspinning och vadmalsväfning samt stickning af tröjor och strumpor, äfven till afsalu.

I Öja socken i Södra Häradet finnas goda sandstensbrott, men sockneboarne hafva funnit sin räkning vid att hellre sjelfva sysselsätta sig med jordbruket, och öfverlåta mot en billig ersättning, bearbetningen af dessa stenbrott åt sina grannar i den norr om dem belägna Fide socken. Ett stort antal slipstenar tillverkas här, hvilka utskeppas från den närbelägna Burgsvikshamnen, till största delen på allmogens egna fartyg.

Utom vid nyssnämnda hamn, hvarifrån allmogen idkar sjöfart, förnämligast till Blekingska hamnar, för utskeppning af spannmål m. m. samt från de nordligaste landthamnarne med skeppning af kalk, och på Fårön med saltadt fårkött, skjälspäck och vadmal på Stockholm, idkar allmogen på få andra ställen annan sjöfart än fisket, och ännu har den icke begagnat sig af den nädigst förunnade rättigheten till fri seglation på de Danska staterna, utom att en eller annan gång af de vanliga Blekingsfararne, slipsten och sandstensblock blifvit förda till Köpenhamn.

På Gottland äro under loppet af dessa fem åren byggda:

	Brigg	1	om	118	läster.
	Skonerter	3	»	192	d:o
	Slup	1	»	9	d:o
Inköpta:	Galeas	1	»	40	d:o
	Slupar	6	»	141	d:o
	Skonerter	7	»	302	d:o
Under samma tid äro:					
Förolyckade:	Briggar	2	»	185	d:o
	Skonert	1	»	51	d:o
	Galeas	1	»	37	d:o
	Slupar	3	»	71	d:o
Försålda:	Skepp	1	»	120	d:o
	Briggar	3	»	241	d:o
	Skonerter	4	»	203	d:o
	Galeaser	2	»	73	d:o
	Slup	1	»	31	d:o
Slopade:	Galeaser	3	»	118	d:o
	Skonert	1	»	34	d:o

Sjöfarten har sysselsätt:

År 1843	493	personer.
» 1844	473	d:o
» 1845	514	d:o
» 1846	493	d:o
» 1847	379	d:o.

Sjöfart idkas af allmogen och några andra landtboer, såsom nämnt är, nästan endast från Burgsvik i Södra Fögderiet, samt i Norra: Slitö, Wallevik, Fårösund och Lutterhorns hamnar, med 7 fartyg om tillsammans 136 läster.

Vid alla större landthamnar hafva barlastplatser blifvit utstakade och vitesförbud utfärdade mot barlastens fordom allmänt brukliga utkastande i sjön.

Genom Eders Kongl. Maj:ts Nådiga Bref af den 2 Februari 1847 har allmogen befriats från skyldigheten att underhålla strandridare-byggnader vid landthamnarne, hvaremot skyldigheten för densamma att dervid bygga och underhålla lastbryggor ännu kvarstår, dertill bidrag dock erhållas af de vid hamnarne inflytande hamnungälder. Med undantag af Katthammarsvik, der brygga dock är under byggnad, och Ljugarn, äro nu alla landthamnarne försedde med lastbryggor.

Handeln: Landtmannahandeln drifves isynnerhet med öns export-artiklar, nämligen: spannmål, skogseffekter, sandstens-arbeten, ylle-tillverkningar, ull och något frukt, samt bland viktualier, saltadt färskött. Fisk, nötkött, fläsk, smör och talg, exporteras sällan eller aldrig. Det ringa deraf allmogen föryttrar, förslår icke till konsumtion inom landet.

Afsättningsorter för landtmanna-varor äro så väl Wisby stad som 10 stycken landthamnar.

Torghandeln i Wisby, hvilken först 1831 tog sin början, har sedan dess så tilltagit att de forna upptingningarne på landet af matvaror, hvartill stadsboarne voro nödsakade, nästan alldeles upphört.

De införde kreatursmarknaderna, synas hafva medfört något mer liflighet i boskapshandeln, och böra genom det de försäkra säljare om jemnare afsättning och fördelaktiga priser, äfven för framtiden verka fördelaktigt.

§ 4.

Politisk Förfallning.

Kammarverk: Länet, som tillika utgör ett Stift, är indeladt i 2:ne Härad, 2 Domsagor, 1 Lagsaga, sammanslagen med Södermanlands och Stock-

holms läns, 2 Fögderier, 10 Länsmansdistrikter, 3 Prosterier, 43 Pastorater, 8 Kapellanier, 93 Socknar med 91 kyrkor. Med afseende å Jägeri-staten är Gottland förenadt med Kalmar län under ett Öfver-Jägmästare-distrikt. Ingen till jägeri-staten hörande personal finnes på Gottland. Gottska Sandön, skattlagd i och för rotering till 1 mantal, tillhör Norra häradet och Färö pastorat.

Länet underhåller 2 Båtsmans-kompanier, tillsammans 260 man; hvarje rote utgöres af, i det närmaste, 4 mantal. Den förut oroterade, ordinarie rotering nu underkastade jord som finnes å ön, har blifvit indelad i 6 rotar. Det öfverskott som ej kunnat indelas på någon bestämd rote utgör $3\frac{1}{4}$ mantal. På ön finnas 12 extra rotar indelade af så kallad privilegierad jord. Af lägsenheten från hvarandra och särskilda förhållanden hafva verkat derhän, att $\frac{1}{4}$ mantal af sistnämnde egenskap icke kunnat på viss rote fördelas; hvar dan ej mindre detta hemmantal än äfven de här ofvan anmärkte $3\frac{1}{4}$ mantal, i enlighet med författningarnes föreskrift, erlægga vakans-afgift.

Till öns försvar, är en National-Beväring upprättad, bestående, med några bestämda undantag, af alla manspersoner emellan 17 och 50 år; den är indelad i artilleri, jägare, infanteri och pikförare, hela styrkan, befälet inbegripet, utgjorde år 1847 8,500 personer. National-beväringen exercerar årligen, en kortare tid; men under de sednare åren hafva endast artilleri och jägare till exercis varit sammandragne.

Gästgifvaregårdar finnas uti Norra häradet 28 stycken, innehållande $31\frac{1}{4}$ mantal, och i Södra häradet 25 stycken om $24\frac{1}{2}$ mantal. Af gästgifvaregårdarne äro 30 ansedda som skjuts-ombytningsställen; utom vid de öfriga finnes endast En tillåten krog på landet. Tulluppsyningsmännen hafva sedan Drottning Christinas tid åtnjutit rättighet att ensamme hålla taverner (eller krogar) vid landthamnarne, hvilka uti förenämnde antal icke äro inräknade.

För postens fortskaffande emellan Wisby och Klintehamn, hvarifrån den med en skonert eller båt, efter omständigheterna, afgår till Böda på Öland, äro $1\frac{1}{8}$ mantal anslagne till posthemman.

Under sommarmånaderna har postkommunikationen vunnit större säkerhet genom ett, Postverket tillhörande litet ångfartyg, med en machin af 20 hästars kraft, som fortskaffar posten emellan Wisby och Westervik, 2:ne gånger i veckan.

Gottland är för tullbevakning försedt med en Tullkammare i Wisby och indeladt i 6 Strandbevaknings-inspektors-distrikter, nämligen: Kliute, Rohne,

Ljugarn, Katthammarsvik, Slitö och Kappelshamn, och i 4 Straudbevaknings-uppsyningsmans-distrikter, nemligen Burgsvik, Kylley och Färösund.

Lotsar, under uppsigt af en Lots-Fördelnings-Chef, äro stationerade uti Wisby stad, Westergarn, Klintehamn, Burgsvik, Enevik, Stockvik, Rohne, Ljugarn, Herrevik, Katthammarsvik, Slitö, S:t Olofsholm, Kylley, (hvilkets lotsar äfven inlotsa till Lörje, Wallevik och Wärna), Lergraf, Färösund, med särskilde lotsar vid hvarje inlopp, Lutterhorn, Ar, Kappelshamn och Hallshuk.

I följd af år 1827 med jordägarne vid dessa lots-stationer uppgjorda kontrakter, hafva samtliga lotsarne blifvit inrymda i besittning af åt dem upplåtna lägenheter.

Tabellen upptager det antal skattlagde tullmjölqvarnar, som för närvarande finnas i länet.

Sedan sista Berättelsen hafva 3 qvarnar blifvit skattlagda, hvilkas ränta utgör i kronovärde 3 R:dr 21 sk.

I det hela har länets jordeboks-summa härigenom ökats så, att då densamma enligt sista Berättelsen utgjorde 12,224 R:dr 8 sk. 9 r:st., utgör densamma vid 1847 års slut 12,227 R:dr 27 sk. 10 r:st.

Tvänne Kungsgårdar finnas i länet. Den ena, Roma Kloster, är anslagen landshöfdingen på lön, emot en arrende-afgift af 66 R:dr 32 sk. B:ko. Enligt Nådigt Förordnande är densamma nu utarrenderad på 30 år. Den andra kungsgården, eller Wisborgs kungsladugård, har, sedan framlidne Öfversten af Klints arfvingars disposition deraf 1844 upphörde, blifvit utarrenderad på 30 års tid, mot ett årligt arrende af 115 tunnor spannmål.

Af uti länet år 1837 befintliga 11 $\frac{3}{4}$ mantal kronohemman, återstå nu endast 7 $\frac{1}{2}$ mantal, oberäknadt kungsgårdarne. Civila boställen och bohemman utgöra 13 $\frac{1}{2}$ mantal; ecklesiastika boställen 48 $\frac{1}{2}$ mantal, deraf äro prestgårdar och annexhemman 44, och 4 $\frac{1}{2}$ mantal kapellans-boställen.

Tvänne betydliga intagor äro gjorda å Krono-allmänningen Jägarebäckarne i Lan socken, hvilkas behörighet äro af tvetydig beskaffenhet.

Krono-allmänningen Fjäle myr är enligt Eders Kongl. Maj:ts Kammar-Kollegii Cirkulär-Bref den 14 April 1824 skattlagd och i lotter fördelad samt försäld år 1840.

Krono-allmänningen Bod- och Öster-Udd i Näs socken har äfven enligt samma Cirkulär-bref blifvit skattlagd och, i lotter fördelad, försäld.

Af det betydliga antal från hemman afsöndrade lägenheter, hvilka till en stor del tillkommit genom förpantningar för penningelån, befinnas gauska många, hvarmed icke blifvit i den ordning förfaret, som Kongl. Förordnin-

gen den 19 December 1827 föreskrifver. En stor del af sådana köpe-afhandlingar intagas dock vid domstolarne i protokollet, till den kraft och verkan lag förmår, hvarigenom allmogen anser dem för lagliga. Numera har dock allmogens uppmärksamhet blifvit starkare väckt, än genom de tillförne här-
emot gjorda varningar mot otillbörligheten af så beskaffad besittningsrätt derigenom, att vid försäljningen af så beskaffade sönderstyckade hemman den nya ägaren icke godkänt den forra ägarens jordupplåtelse, utan genom instämning till Häradsrätt frånvunnit dem deras besittningar.

Med undantag af kungsgårdarne, finnas icke i länet flera hemman tillhoppa under samma namn, eller vanliga större byar, utan endast, såsom här kallas, gårdar, hvaraf högst få öfverstiga 2 mantal. Byordningar äro här i allmänhet fastställda socknevis. Af i lotter klufna gårdar hafva de flesta undergått storskifte eller laga skifte. Mot det fordna enskiftet mötte den svårigheten, att som de flesta gårdars ägor äro betydligt kringspidda, (de finnas, t. ex., som halva sina ägor på 20 olika ställen och i sju socknar), så blefvo enskiften här på landet nästan icke annat än ett storskifte. Denna spridning af ägor har äfven på många ställen lagt stora hinder i vägen för laga skiften, hvilket föranledt en underdånig anhållan, som vunnit Eders Kongl. Majts nådiga stadfastelse, genom nådigt förordnande af den 9 Juni 1832, att i detta län laga skifte icke får äga rum, der storskifte föregått, såvida icke alla delägarne i gården förena sig om att det begära. Otvifvelaktigt skulle det i framtiden för hemmansägare och jordbruket i länet vara högst fördelaktigt, om en ny allmän indelning af gårdarnes ägor kunde komma att äga rum. Om behöfligheten af att vinna en sådan reglering hafva ortens riksdagsmän väckt fråga, hvilket föranledt Eders Kongl. Majts nådiga förordnande af den 5 Maj 1841, att genom kommitterade undersöka frågan och uppgifva förslag på lämpligaste sättet att regleringen tillvägabringa. Kommiterade hafva funnit saken utan särdeles svårighet på så sätt kunna utföras, att i stället för att, såsom hitintills på landet ägt rum, hvarje särskild gård utgör ett skifteslag, skulle flera gårdar, efter lokalens beskaffenhet, sammanslås i hvarje skifteslag, och är ett projekt härtill af kommitterade uppgjort, och det ingångna underdåniga förslaget bifogadt. Troligen kan ingenting, bättre än detta, när det kommer till utförande, befrämja jordbrukets framsteg på Gottland, när en hvar jordbrukare får sina nu spridda jordstycken närmare för-
enade. Det skall ock i en framtid verka till skogsbesparing, genom minskning af det oräkneliga antal gärdesgårdar, som hvarje hemmansägare nu måste

underhålla, och komma, till följd af Eders Kongl. Maj:ts derom meddelade nådiga förordnande, socknedeputerade att öfver det uppgjorda projektet höras.

Ingen hemmansdel har råkat i ödesmål, och mig veterligt finnes icke heller här på landet något ödeshemman.

Utom 2:ne qvarnar och 1 såg, hvilken sednare genom uppdämning orsakat betydlig olägenhet, och om hvars utrifning rättgång blifvit börjad, men icke fortsatt, förorsaka uppdämningarne vid den öfriga mängd af sägar och qvarnar, som finnas på landet, endast vår- och höst-tid vattendränkning af myrtrakter; åtminstone hafva inga klagomål, som vittna annat förhållande, inkommit. Uppdämningen om våren får dock icke räckta längre än till den i lag bestämda tid, för att icke skada växten af myrfodret. De hittills företagne myr-utdikningarne hafva icke fordrat utrifning af några betydliga vattenverk, men Lummelunds-verken hafva ansetts komma att lida en minskning i afkastningen, som är ersatt i ett för allt med 5,000 R:dr; och flyttningskostnad för Ihre qvarn i Hangvahr är äfven godtgjord.

Hemmansklyfningen i några socknar, såsom Mästerby, Näs, Nähr och Eskelhem, är allt för långt drifven; fortsättes den ytterligare, är att befara jordägarnes obestånd.

Uti sistnämnde 2:ne socknar finnes dessutom äfven en öfverdrift i öfverlåtelse af små jordlotter till arbets- och inhyses-folk. Om å ena sidan det verkar förmånligt genom den större tillgång på arbetare, så äro å andra sidan olägenheterna deraf så mycket större, genom derifrån härledt armod, sysslolöshet och deras onda följeslagare. Inom $\frac{1}{2}$ eller $\frac{3}{4}$ mils afstånd från mera befolkade städer synes det vara fördelaktigt, att icke sätta någon gräns för hemmansklyfningen, men derutom torde betydliga olägenheter deraf mer och mer uppstå.

Några särskilda hemman anslagna läroverket finnas icke.

I sednare tider hafva endast 3 små jordlägenheter med tillhörande byggnader blifvit donerade till folkskolor, efter Lancasterska metoden.

Wisby Hospital ägde fordom ett betydligt antal goda lägenheter på landet, hvilka till betydligaste delen blefvo försälda år 1763. Dessa upptagas nu under Hospitals skatte, men fortfara dock att till Hospitalet årligen erläggas räntor, dels bestämda i penningar dels i persedlar in natura.

För Hospitalet göres närmare redo under rubriken "helsovård".

Stats-bidrag: Förhållandet emellan allmänna beivllningen och folkmängdens tillökning har varit:

	Folkmängdstillökning.		Beivllnings förhållande. #
1843 . . .	896	ökats med	305: 19. 7.
1844 . . .	362	»	207: 14. 8.
1845 . . .	407	minskning	874: 4. 7.
1846 . . .	295	»	3,034: 15. —
1847 . . .	minskats med 22	»	337: 43. 4.
Statsbidragen fördelade på 1847 års hela folkmängd utgöra på person			
	å landet		5: 33
	i staden		6: 17.

När missväxt icke inträffar, har länet mindre svårighet än många andra provinser för skatternas utgörande, genom närbelägenheten till afsättnings-orterna för landtmannens produkter, nämligen utom Wisby stad till 10 stycken tillätne laudthamnar, hvarifrån export sker, och bör till det stora flertallets bland de skattskyldige heder nämnas, att de beflita sig om att skatterna i rätt tid utgöra; rester på uppbörden äro derföre obetydliga. Dessa rester hafva likväl icke under de sednare åren gått i aftagande. Aterupplifvande af stämmoböter var rätt behöfligt, ehuru deras belopp är alltför lågt och icke blef fullt rättadt efter skattebidragen.

Af länets jordeboks- och hemmanstals-ränta, utgörande i kronovärde 12,227 R:dr 27 sk. 10 r:st., äro endast 1,760 R:dr 12 sk. 6 r:st. anordnade. Extra ordinarie onera, såsom inqvarteringar och krono-skjutsar, äro här föga betungande. Væghållningen i anseende till vägarne mängd är deremat mera betydlig, synnerligen genom den ojemna och på flera ställen olämpliga indelningen deraf; men underhållet lättas uti en stor del af landet derigenom, att hällen icke ligger djupt under jordytan, Och som landet i allmänhet är slätt, orsakas af vattnet på få ställen utskärning å vägarne. I vintervägarne underhållande äro, efter öfverenskommelse, så väl lägenhetsinnehafvare som backstuguljon, m. fl., skyldige att deltaga.

Nya vägdelen i Södra Häradet är nu fullbordad och äfven i Norra Häradet är sådan begärd, och undersökning derom vid Häradsrätten anhängig.

Kronotionden i länet är presterskapet af Konung Carl XI förunnad, i anseende till det ringa hemmantal, hvaraf de flesta pastorater bestå. Den länge ventilerade frågan om tionesättning beror af några prelininära åtgärder af Eders Maj:ts och Rikets Kammar-Kollegium.

Enskilda öfverenskommelser i denna väg emellan pastor och församling äro emellertid träffade inom de flesta pastorater, dock icke på längre tid än med nuvarande innehafvare, hvilken omständighet här orsakar ett verkligt ondt vid nya val, men som svårligen står att afhjelpa.

Ingenstädes uttaga pastorerna till fullo den tionde, hvartill de äro berättigade, enligt 1648 års Conventions-stadga.

Politi. Till vidmakthållande af ordning och polis inom hvarje socken, äro by-ordningar fastställda och bya-rätter valde; äfvensom, hvilket redan nämnt är, vid fiskelägena äro tillsatte hamn-rätter.

Arbetshuset i Wisby, som år 1839 af Eders Kongl. Maj:t erhållit ett förnyadt reglemente, och året förut ett statsanslag af 1,114 R:dr 16 sk. till lokalens reparation, hvilken nu befinner sig i godt stånd, har under de förflutna fem åren haft stora svårigheter att öfvervinna, härflytande af stegade pris på ved och lifsförnödenheter, likasom till högst betydlig grad genom den tilltagande svårigheten att, utan allt för stor förlust, kunna afsätta arbetshusets tillverkningar.

Å arbetshuset hafva varit intagne sedan 1826, då stiftelsen sattes i verket:

	Mankön	124.
	Qvinkön	27.
Utgångne:	Mankön	123.
	Qvinkön	27.
Qvar vid årets slut:	Mankön	1.
	Qvinkön	0.

Fattigvården handhafves inom socknarna enligt gällande författningar, och yppas sällan några klagomål deröfver från de fattigas sida; särskild redovisning härför blef, jemlikt Kongl. brefvet den 5 Maj 1837, den 30 November berörde år afgifven. Hvarje socken försörjer sina orkeslösa fattiga och handhafves noggrant förordnandet att socknarne skola ersätta hemtningskostnaden för deras kringdrifvande tiggare, som icke från socknen blifvit efterlyste.

Ehuru, såsom anfördt är, fattigpersonalen å landsbygden icke är betydlig, och i följd deraf dess underhållskostnad icke är tryckande, så äger dock ett motsatt förhållande rum i staden, hvilket ock föranledt, att man der varit nödsakad till att icke blott å stadens fattighus inrymma och underhålla ett större antal fattighjon, utan jemväl att under vintertiden genom inrättad soppkocknings-anstalt understödja en stor personal, hvarförutan kontanta understöd af räntemedlen af donerade kapitaler utdelas.

Oaktadt

Oaktadt genom Eders Kongl. Maj:ts nådiga anslag af dertill erforderliga medel länshäktet år 1830 blifvit tillökt med 3 rum uti det vidliggande trånga tornet af stadsmuren, samt 1835 med en utvidgad fånggård, hvarigenom häktets osundhet upphört, är detsamma likväl till sitt utrymme i fångrummen mycket för inskränkt. Utan trängsel rymma de blott 19 fångar. Alla rummen, utom de trenne i tornet, besväras ock starkt af rök, orsakad deraf att huset är beläget tätt under den höga stadsmuren. En del af det antal fångar, som under nu förflutna fem år varit häktade, har icke uti länsfängelset kunnat vårdas, än mindre hade det varit möjligt, att såsom sig bör och i möjligaste måtto skett, afskilja de under ransakning sittande från de öfriga fångarna, derest icke nödigt utrymme härtill under tiden varit att tillgå å arbetshuset. En påbyggnad af länshäktet blifver således nödvändig, hvartill ritning och kostnadsförslag längesedan i underdånighet afgifvits; derigenom skall vinnas, utom nödigt utrymme, äfven den fördel att rummen blifva rök-fria, ty skorstenarne komma genom påbyggnaden att blifva högre än stadsmuren. Stadsfängelset är äfven i behof af utvidgning och förbättring. Vid norra häradets tingsställe saknas ännu fängelse.

Uti länet äro 88 sockenmagasiner inrättade, hvilkas fond af spanmål enligt 1846 års bokslut utgjorde 9,693 tunnor, och af hvilka många derjenom äga betydlig kontant förmögenhet.

Alla dessa magasineras styras efter det år 1814 nådigst fastställda reglemente, med de af Eders Kongl. Maj:ts den 5 Juli 1834 gillade förändringar.

Direktionerna inkomma årligen till Landskontoret med summarisk redogörelse, som der granskas.

Första undervisningen i läsa har inom alla socknar af ålder lemnats af en för hvarje socken antagen skolmästare, hvilken befattning numera, i anseende till den dervid varande ringa lön, öfverallt är sammanslagen med klockaretjensten. På flera ställen meddelas dock äfven denna undervisning af andra personer.

Till underdånig åtlydnad af Eders Kongl. Maj:ts nådiga Stadga om folkundervisningen hafva nu, så väl i Wisby stad som i alla pastorater på landet, folkskolor blifvit inrättade och till det mesta med examinerade lärare försedda. Ett seminarium för skollärares bildande finnes i Wisby.

Helsovården besörjes af 2 provincial-läkare, 1 stads-läkare, och särskildt för Gottlands national-beväring af en sjukhus-läkare.

I Wisby finnes ett hospital, för mottagande af dårar och personer behäftade med vederstyggliga eller obotliga sjukdomar, hvilket har 12 platser för

hospitalshjon; ett lazarett med 12 sjuksängar, samt ett kurhus för veneriska patienter med 30 platser.

Antalet platser på hospitalet har befunnits nog inskränkt emot härvaraude behof, hvaremot sängrummen vid lazarettet, oaktadt ett stort antal patienter der blifvit vårdade, likväl, utom någon gång tillfälligtvis, hitintills varit tillräckliga. Ett lika förhållande har ägt rum vid kurhuset, der patienterne betydligt längre qvarblifva; sällan är deras antal mindre än 20.

Under de sista fem åren hafva patienter intagits å:

	Lazarettet.	Kurhuset.
1843	67.	78.
1844	70.	72.
1845	81.	51.
1846	95.	79.
1847	100.	56.

Den mängd sjömän, som finnes i provinsen, i förening med flitiga besök vid öns hamnar af främmande sjöfarande, är troligen orsaken till det emot folkmängden betydliga antal veneriska sjukdomsfall, som här förekomma. Man har ock varit nödsakad att föröka skattebidraget för kurhuset till det maximi-belopp, som af Rikets Ständer blifvit bestämdt.

Lazarettets inkomster, bestående i frivilliga gåfvor vid bröllop och barn-dop, samt en årlig kollekt i stiftets kyrkor, uppgående tillsammans, per medium till 220 R:dr, hafva icke varit tillräckliga till lazarettets underhåll, hvarför ock Kongl. Maj:t, genom nådigt bref af den 7 December 1828, täckts dertill anslå af allmänna hospitalsmedlen ett årligt bidrag af 400 R:dr, hvilka medel i förening med den afgift patienter erlägga, nämligen per dag 12 sk. banko af alla som icke äro uti armod och 8 sk. banko af fattigförsörjningarna för fattiga, hafva hitintills varit tillräckliga, att på ett ändamålsenligt sätt underhålla de sjuka, då härtill jemväl under några år tillskott erhållits från kurhusmedlen.

Wisby hospitals inkomster bestå dels i inflytande arrenden af dess ägande jord, med ett arrendebelopp vid sislidet år af 218 tunnor 26 $\frac{1}{2}$ kappar råg, 218 tunnor 26 $\frac{1}{2}$ kappar korn, dels i räntor af förut omförmälda hospitals-skattejordar uti 42 tunnor 9 kappar råg och 42 tunnor 9 kappar korn, samt öfrige räntepersedlar, förvandlade i penningar efter 1847 års markegång, till ett belopp af 361 R:dr 28 sk. jemte i kontant fixerad ränta 138 R:dr 3 sk. 8 r:st., hvarförutan hospitalet äfven tillflyter en obetydlig kontant inkomst genom hofmedel i Wisby domkyrka, utgörande årligen några riksdaler.

Till vedbrand äger hospitalet ännu någon tillgång uti egen skog. De till hospitalet anslagna 101 ökedagsverken och 6 handedagsverken, hvilka förut in natura utgått och af sysslomännen disponerats till införande af 50 kastar ved till hospitalet, få numera, enligt Kongl. Ordens-gilletts förordnande, lösas med penningar efter markegång, och äro inbegripne i ofvan upptagne räntepersedelsbelopp. Det icke obetydliga öfverskottet af hospitalets inkomster öfver dess utgifter remitteras till allmänna hospitalsfonden.

Hospitalets fastigheter bestå, utom byggnaderna, i 177 stycken kring hela landet spridda jordlägenheter.

En djurläkare är anställd i länet, hvilken, förutan inkomsten af sin praktik, åtnjuter i löningsförmåner 50 R:dr statsanslag, 100 R:dr af Wisby stad, samt omkring 12 tunnor spanmål från åtskilliga socknar på landet, som sig dertill förbundit.

Gästgifvareskjutsen har af ålder bestridts af gästgifvare-hemmanen och ett eller annat dertill anslaget reservhemman utan hållskjuts, hvilket ännu till det mesta fortfar, emedan endast på 13 gästgifvaregårdar entreprenad blifvit ingången.

Man fortfar inom länet att vara väl belåten, så väl med den inrättade landtposten, hvilken fortskaffas utaf fjerdingmännen, som med Brandstods-föreningen i länet; hvarje härad utgör en brandstodsförening för sig. Sedan år 1827, då brandstodsföreningen i Norra häradet sattes i verksamhet, har icke under något af de förflutna åren högre procent än 3 sk. 2 rst. per 100 R:dr försäkringsvärde blifvit utbetald af intressenterne.

Summan af brandförsäkringsvärdet

i Norra häradet, år 1847 är	2,882,795
och i Södra häradet	4,118,875

eller tillsammans det betydliga beloppet af 7,001,670

för åbyggnader på landet inom en provins, som äger få herregårdar och intet hemman af säteri eller frälse-natur.

Sedan, uppå Hushållnings-sällskapets inom länet derom gjorda begäran, allmänna Skall blifvit påbjudna att årligen hållas i Maj månad och några år fortgått, utan att i dervid skeende räf-fångst tillvägbringa en motsvarande nytta, mot förlusten af de dagsverken, som på dessa Skall, ofta alldeles fruktlöst, föröddes, hafva något mer än halfva antalet af öns socknar genom afgifter till en för dem gemensam jägt-kassa, friköpt sig från skallgången. Häraf har det förmånliga resultat uppstått, att genom de från denna kassa utgående premier ett flerdubbelt antal räfvar blifva dödade, än hvad som genom skallgången förut skedde, med hvilken öfrige socknar ännu fortfara.

Utom förenämnde premier tilldelas utaf ett i länet stiftadt jägareförbund 2:ne större premier, som årligen tillfalla de 2:ne personer, som under året fångat eller dödat det största antal råfvar. Genom dessa åtgärder, har antalet af råfvar på ön betydligt förminskats.

I sydligaste delen af ön och på Fårön, der allmogen har största antalet af får, anställles genast skallgång, så snart det förmärkes att någon råf inkommit i socknen.

Wisby: Länets enda stad har:

Mantalskrifne invånare:

	Mankön	966
	Qvinkön	1,572
Mantalsfrie:	Mankön	174
	Qvinkön	232
Minderårige:	Mankön	664
	Qvinkön	684

Tillsammans 4,292 personer,

hvilken folkmängd i den generela uppgiften om öns befolkning redan blifvit upptagen.

Stadens förnämsta näring är handeln, dernäst jordbruk med brännvinsbränning, sedan handtverksarbeten och slutligen fiske, hvaraf en del invånare hemta sin bergning.

Fisken är dock icke särdeles lönande.

Exporten består förnämligast af kalk, trävaror samt spanmål.

Importen består förnämligast i salt, specerier, men äfven uti alla slags fabriksförnödenheter, emedan, utom för snus och tobak, samt ett dåligt pappersbruk, inga fabriker finnas på ön.

Handeln drifves af Wisby handlande, så väl här i staden som vid landt-hamnarne, genom expediter och af några, vid dessa hamnar bosatta, köpmän.

Någre handlande deltaga äfven med sina fartyg uti den allmänna frakthandeln, så väl inom, som utom Europa. De på öns kuster ofta inträffande strandningar lemna äfven tillfälle till förtjenst genom upphandlingar i parti vid auktionerna, och åt några få uti kommissions-arfvoden.

Exporten af trävaror sker till Lübeck och städerna i hertigdömena Holstein och Schleswig, samt till några af de Danska öarne.

Packsten, eller osläckt kalk, utskeppas egentligen till Lübeck, Stralsund, Wismar och Rostock, hvilken sistnämnde stad är nästan den enda, som med egna fartyg här afhemtar osläckt kalk. En obetydlig qvantitet packsten afsättes ännu på Holstein, men denna afsättning minskas årligen. Fordom var

exporten af kalk på Danzig och öfriga Preussiska städer, äfvensom på Danska staterna ganska betydlig, men har mer och mer aftagit, sedan i nämnde Riken kalkbränning i stor skala blifvit införd.

Lös kalk utskeppas mest på Stockholm och Norrköping samt Skåne, som till betydlig del afhämtar den med egna fartyg. Mindre kvantiteter afgå jemväl någon gång till andra Svenska städer.

Spanmål och brännvin utskeppas för det mesta på Stockholm, men jemväl på andra Svenska orter, då stegrade priser derstädes föranleda dertill.

Vid gynnsamma konjunkture har äfven export af spanmål på England ägt rum. De på landet så allmänna tröskverken lemna tillfälle till en tidig export.

Handeln på sydliga Östersjöprovinserna upphör gemenligen med September månads slut, hvarest handeln på Stockholm blifver så mycket lifligare med export af spanmål, brännvin, saltadt färskött samt import af specerier m. m.

Minuthandeln består i försäljning till landets behof af salt, specerier och alla slags kramvaror.

De handlandes antal har i sednare tider och äfven under detta qvinnium ökat sig; men ganska många fallissementer hafva äfven inträffat.

År 1842 utgjorde de handlandes antal 56

och år 1847, utgjorde de . . . . . 73.

Hela antalet af borgare uppgår till . . . . . 298.

Då sammandrag öfver export och import nu mera icke vid tullkammaren uppgöres, kan värdet å från staden utförda och dit införda effekter icke uppgifvas.

Handtverkarne till antal och yrken svara något nära emot stadens behof deraf. De handtverkare, som äro arbetsamme och hushållare, sakna icke god bergning af handtverket, ehuru allmogen vanligen icke anlitar andra än färgare, urmakare, kopparslagare, guldsmeder och hattmakare.

Det jordbruk, som af stadsboarne idkas, är ganska betydligt, och åkrarne närmast staden för det mesta af ypperlig beskaffenhet. Den jord-areal, som tillhör stadens område, utgör icke mindre än 3,483½ tunnland, hvaraf dock hospitalet äger 1,602 stadsjordar 970, kyrkojordar 197½, så kallade frijordar 697 och kronojord 16½ tunnland. Dock utgör mera än hälften af denna rymd skog och beteshagar; för öfrigt skötas af stadsboer många lägenheter af närgränsande hemman.

Lin, hampa, tobak eller färgväxter odlas här icke, utan endast vanliga sädesslag och jordväxter; äfven inom stadens murar finnas sädesåkrar. Rapsatodlingen har de sednare åren icke fortsatts.

Trädgårdsskötseln drifves med förmån; i Berättelsen äro förut omnämnde de på denna latitud sällsynta fruktträd, som växa i staden, nämligen mullbärs- och valnöt-trädet; under varma somrar gifver vinrankan, växande på kalljord i några trädgårdar, ganska goda och fullt mogna drufvor.

Garfveri drifves här endast som skränäring, dervid förnämsta sysselsättningen utgöres af beredning för ägarnes räkning af dertill inlemnade hudar och skinn.

Läder finnes för öfrigt till salu i nästan alla handelsbodar, och en stor del af allmogen bereder sjelf läder till eget behof.

Två tobaksfabriker finnas i staden, men äro icke alltid i gång.

Nära staden finnas, utom flera väderqvarnar, fyra vattenqvarnar, trenne på stadens och en på Södra häradets område, hvilka erhålla öfverfallsvatten från en stor källa, som utspringer i berget nära hafsstranden.

Inom staden finnas flera springkällor, som aldrig uttorka; men någon förmånlig verkan af deras lindrigt kalkblandade vatten, som flerestädes anses fördelaktigt för färgerierna, förmärkes dock icke på de härvarande tillverkningar, som äro af vanlig beskaffenhet.

I Wisby finnes ett gymnasium och en högre lärdomsskola med 3 apologist-klasser. Apologist-skolan besökes af ett stort antal lärjungar.

För Gottlands national-beväringens behof finnes i staden en undervisningsanstalt i de ämnen, som tillhöra linie-officers-examen, äfvensom ett artilleri-informationsverk. Under år 1842 är, på grund af dertill lemnadt statsanslag vid sednaste riksdag, en lägre navigationsskola öppnad för 30 elever; dessutom finnes härtill en förberedande skola för skeppsgossar och jungmän, som sedan några år varit i gång och besökes årligen af omkring 20 elever. Skolan underhålles af Gottlands sjömannasällskap.

Den inrättade handelsskolan, som i början flitigt besöktes, har med forliden år i brist af elever upphört, och sällskapet D. B. V. har äfven indragit sin skola för fattiga barn, såsom, efter inrättandet af folkskolan, öfverflödig.

Uti fruntimmer-samfundets skola, numera efter samfundets höga Beskyddarinna kallad Drottning Desiderias skola, undervisas omkring 40 fattiga flickor, utom i läsa och skriva, äfven i sömnad; hvarförutan finnes en af borgerskapet inrättad Söndagsskola, hvilken genom frivilliga bidrag af stadsboerne underhålles, och flitigt besökes af handtverks-lärlingar och några gesäller.

För bemedlade föräldrars barn underhålles och förestås af en prestman en vixelundervisningsskola, som nu besökes af 101 barn. Enligt borgerskapets gjorda löfte för vinnande af nådigt bifall till ansökan om en tredje lärare vid apologist-skolan, skulle en förberedande läroanstalt till apologist-klas-

serna alltid underhållas i staden, och hvartill nyss omförmålde vaxelundervisningsskola var afsedd, som då ägde en rymligare lokal.

Flera mindre privata skolor finnas äfven, de flesta för flickbarn.

Länets helsovård är koncentrerad i staden, hvarest hospitalet, kurhuset och lazarettet äro belägne, äfvensom apotheket, det enda i länet befintliga, hvilket dock för behofvet befunnits tillräckligt. Båda provincial-läkarne äro äfven boende i staden.

De fattigas antal inom staden är beklagligtvis stort, och får staden stundom tillökning i deras antal genom afsigkomna bönder, hvilka för en ringa penning inköpa någon gammal koja och efter kort tid med talrik barnskara falla stadens fattigvård till last. En tillökning i fattigantalet tillkommer äfven understundom utaf afskedade artillerister, tillhörande garnisonen, samt deras hustrur och barn, men hvilkas underhållskostnad numera, sedan statsbidrag härtill erhålles, vållar föga tunga för staden.

Arbetsförtjenst under sommaren saknas icke, då det ofta är brist på arbetare och dagsverkspriserna lika höga, om icke högre, än i de flesta mindre städer. Till de fattigas understöd taxeras stadens invånare, hvarförutan något litet utaf tolagsmedlen tillflyter fattigkassan. Dessutom utdelas årligen till Jul 1,000 R:dr R:gs, utgörande intresset af ett donerad kapital.

Stadens fattigvård har nu blifvit ändamålsenligare inrättad, ett större hus anslaget till fattighus och ett reglemente för fattigvården fastställt, hvarigenom allt tiggeriet betydligt minskats.

Till att befordra omtanka och sparsamhet bland den arbetande klassen har förenämnda sällskap för välgörenhet år 1830, under sin garanti, stiftat en sparbank, hvaruti insatserna vid 1847 års slut uppgingo till 45,000 R:dr banko. Sällskapet har likväl icke ännu haft den tillfredsställelsen att den folkklass, för hvilken sparbanken egentligen blifvit inrättad, till stort antal deraf dragit fördel.

Inom staden finnas byggnads- och brandordningar, öfver hvilkas efterlefnad hand hålles.

För hamnen är särskild hamnordning. Hamnen är för det mesta kringbyggd med träd-kaj; men denna hamn, som utgör ett hufvudsakligt vilkor för stadens uppehåll och förkofran är numera alltför grund för djupgående fartyg. Den har endast 9 fots djup, hvilket vållar den stora olägenhet att många fartyg måste, sedan de i hamnen intagit halfva lasten, ankra ute på den osäkra redden, för att intaga återstoden.

På grund af Eders Kongl. Maj:ts nådiga proposition till Rikets Ständer, med vidfogad ritning och kostnadsförslag, uppgående till 119,000 R:dr banko,

har staden, till byggnad af en ny hamn utanför den gamla, erhållit ett stats-anslag af 79,000 R:dr banko, emot förpligtelse att icke allenast sjelf bekosta de efter kostnadsförslaget felande 40,000 R:dr, utan jemväl all den kostnad derutofver, som kan erfordras att fullborda den nya hamnen efter fastställd plan. På hösten 1842 är detta maktpåliggande och svårt utförbara arbete påbörjadt, och har sedermera fortgått medelst anläggande af en vågbrytare utanför gamla hamnen. Olyckligtvis blef denna, till mindre del redan försedd med öfverbyggnad, skadad af en häftig storm natten till den 28 Oktober 1845, hvarigenom ock vanns den erfarenheten att vågbrytarens bas behöfde betydligt förstärkas, hvartill de tillgängliga medlen icke förslå; och kommer således byggnadens fullbordande att bero utaf huruvida ytterligare anslag kan erhållas.

Wisby är den enda stad i Norden, som förvarar många och stora fornlemningar af 12:te och 13:de seklets byggnadskonst. Några bland de i ruiner stående kyrkorna utmärka sig synnerligen igenom ett ädelt och snillrikt byggnadssätt. Ovedersägligen vore det en stor förlust om dessa vackra ruiner genom tidens åverkan skulle gå förlorade, synnerligen då de, med användande af icke betydlig kostnad, kunna i sekler bevaras; ty deras fasta byggnadssätt af bruten och huggen kalksten, garanterar härför; de skulle ock nu befinnas i vida bättre skick än de äro, om icke menniskoåverkan å dem i förra tider hade åstadkommit den mesta förstörelsen. Ett litet anslag till underhåll och slängsel m. m. vid ruinerna, har af hospitalsmedlen härtill blifvit anvisadt uti inkomsten af hospitalets tomtören i staden.

Stadens inkomster af hamn- och bropenningar, den tolagen tillhörande fattigvårds-afgiften, mätare-, vägare-, kokhus-, barlast- och brännepenningar, tolag, varfvet och Beckborg hafva utgjort:

År 1843	4,569: 35. 9.
» 1844	2,989: 33. 3.
» 1845	3,309: — 6.
» 1846	4,174: 32. 8.
» 1847	3,779: 17. 4.

Wisby den 27 December 1848.

S. HOHENHAUSEN.

Lars Hambræus.

L. J. Gardell.

